

»Marttyyreja vai marttyyrejä?» Eräs suomen kielen rakenneprobleemi.

Osoitukseksi siitä harrastuksesta, mitä varsinkin etäälläkin tunnetaan kielenkäyttökysymyksiämme kohtaan, sekä tavasta, jolla suomen kielen vokaaliharmonian aiheuttamia vaihteluja voidaan esittää, julkaisemme seuraavan Virittäjälle lähetetyn kirjoituksen.

0. Olen kiinnostuneena lukenut Matti Sadeniemen kirjoituksen »Marttyyreja vai marttyyrejä?», Virittäjä 1946 s. 79—80, jossa käsitellään lainasanojen sopeutumista eräeseen suomen kielen rakennominaisuuteen, nimittäin progressiiviseen vokaaliassimilaatioon. Modernin kielitieteen kannalta ei lainasanojen rakennetta voi pitää eri kysymyksenä, vaan sitä on käsiteltävä koko järjestelmän erottamattomana osana. Aion nyt esittää tämän kielen progressiivisen vokaaliassimilaation rakenteellisena järjestelmänä ja osoittaa, miten kysymykseen »Marttyyreja vai marttyyrejä?» voi näin saada vastauksen, tai pikemminkin, että kysymys ei lainkaan kuulukaan deskriptiivisen kielitieteen alaan, vaan itse asiassa

sivuaa, niin kuin Jespersen vastakohdan vuoksi sitä nimittää, »preskriptiivistä», sääntöjä antavaa kielitiedettä.

1. Suomen kielen assimilaatiotyypit. Suomalaisen sanavartalon konsonanttifoneemien asu määräytyy useinkin seuraavan päätteen konsonanttifoneemien mukaan. Tätä prosessia, johon perustuu yksi tämän kielen tärkeä morfofoneeminen merkintätapa, nimitetään regressiiviseksi konsonanttiassimilaatioksi. Toisaalta suomalaisen päätteen vokaalifoneemien asu yleensä automaattisesti määräytyy edeltävän vartalon vokaalifoneemien mukaan. Tätä prosessia, johon perustuu suomen kielen toinen tärkeä morfofoneeminen merkintätapa, nimitetään progressiiviseksi vokaaliassimilaatioksi.

2. Vokaalisointu. Sekä vartaloissa että päätteissä erottuvat kiinteät vokaalit (*i* ja *e*) ja vokaalit, jotka vastaavat toisiaan ääntämispaikkansa mukaan seuraavasti:

	Etuvok.	Takavok.
Ylävokaalit	<i>y</i>	<i>u</i>
Välivokaalit	<i>ö</i>	<i>o</i>
Alavokaalit	<i>ä</i>	<i>a</i>

Vartalon vokaali tai vokaalijakso määrää, kumpaa vokaalia on vaihtelevissa päätteissä käytettävä.

3. Vartalot. Vokaalien tai vokaalijaksojen mukaan voidaan erottaa kuusi vartalotyyppiä. Näistä viisi on determinoiva ja yksi determinoimaton, seuraavasti

Etuvokaalinen, jossa on vain etuvokaaleita: *yö-*, *kylä-*, *löyly-*, *määrä-*, *lämpö-*.

Takavokaalinen, jossa on vain takavokaaleita: *puro-*, *muna-*, *tora-*, *katu-*, *talo-*.

Kiinteävokaalinen, jossa on vain kiinteitä vokaaleita: *hissi-*, *mene-*, *itse-*, *veitse-*.

Etuvokaalis-kiinteävokaalinen, jossa on sekä etu- että kiinteitä vokaaleita: *ydin-*, *mökki-*, *päivä-*, *tyyne-*, *kömpelö-*, *sävel-*.

Takavokaalis-kiinteävokaalinen, jossa on sekä taka- että kiinteitä vokaaleita: *ikkuna-*, *iso-*, *peruna-*, *heikko-*.

Determinoimaton vartalo, jossa on ainakin yksi etu- ja ainakin yksi takavokaali: *analyysi-*, *monttööri-*, *marttyyri-*. (Kaikkien determinoimattomien vartaloiden — suhteellisen pieni ryhmä — havaitaan olevan nuoria lainoja.)

4. Vaihtelevat päätteet. Morfeemi-luetteloissa esiintyy vaihtelevissa päätteissä morfofoneemit Y, V ja A: *-mYs*, *-tVn*, *-ssA*. Vokaalin korkeus merkitään morfofoneemisella symbolilla: Y = ylä-

vokaali, V = välivokaali, A = alavokaali. Vaihtelevan päätteen kulloinkin foneeminen asu, ts. se, esiintyykö etuvai takavokaali, riippuu vartalotyypistä. Niinpä sanassa *kysymys* päätte *-mYs* liittyy etuvokaaliseen vartaloon *kysy-* ja saadaan *-mys*; mutta sanassa *katumus* sama päätte liittyy takavokaaliseen *katu-* vartaloon ja saadaan *-mus*. Sanassa *ystävätön* päätte *-tVn* taas liittyy etuvokaaliseen *ystävä-* vartaloon ja saadaan *-tön*; mutta sanassa *tajuton* sama päätte liittyy takavokaaliseen *taju-* vartaloon ja saadaan *-ton*. Edelleen; sanassa *kylässä* päätte *-ssA* liittyy etuvokaaliseen *kylä-* vartaloon ja saadaan *-ssä*; mutta sanassa *talossa* sama päätte liittyy takavokaaliseen *talo-* vartaloon ja saadaan *-ssa*.

Vaihteleva päätte esiintyy etuvokaalisena etuvokaalisen, etuvokaalis-kiinteävokaalisen ja kiinteävokaalisen vartalon jälkeen, takavokaalisena taas takavokaalisen ja takavokaalis-kiinteävokaalisen vartalon jälkeen.

Vaihteleva päätte kuten *-ja* saattaa esiintyä vapaasti joko etu- tai takavokaalisena determinoimattoman vartalon jälkeen, vaikkakin tilastollinen enemmistö on päätteen etuvokaalisen asun puolella, jos vartalon viimeinen vaihteleva vokaali on etuvokaali, ja päinvastoin: *marttyyreja* ~ *marttyyrejä* (jälkimmäinen yleisempi).

5. Eroavat jaksot. Morfofoneemi ^Teräiden kiinteävokaalisiin vartaloihin liittyvien päätteiden vokaalin yläpuolella aiheuttaa takavokaalin esiintymisen tässä päätteessä: *kivi-kkV^T*, *kivikko*; *heini-kkV^T*, *heinikko* (mutta *lehdi-kkV*, *lehdiikkö*; *metsi-kkV*, *metsikkö*); *itk-Y^T*, *itku kett-Y^T*, *kettu* (mutta *lev-Y*, *levy*; *vet-Y*, *vety*); *mer-tA^T*, *merta*; *vertA^T*, *verta* (mutta *vet-tA*, *vettä*).^{1T} esiintyy

¹ Lisäesimerkkejä eroavista jaksoista ks. KNUT CANNELIN *Finska språket* (Helsinki 1932) ss. 136—7 jm. Muut tämän kirjoituksen esimerkit on otettu suomalaisten tiedonantajien puheesta. Huom., että rakenteelliselta kannalta katsoen ei »poikkeuksia» esiinny. On useita muitakin mahdollisia tapoja merkitä eroavat jaksot. Niinpä ^T

myös etuvokaalisen *tä-* vartalon jälkeen sanassa *tä-lla^Tinen, tällainen*. Tästä seuraa, että jokaisella päätteellä, jossa on morfofoneemi *T*, myös on *T*:tön morfofeemivariantti (kuten *-kkV* \sim *-kkV^T*), ja että sanakirjassa on välttämätöntä luetella kaikki jaksot, joissa esiintyy *T*:llinen variantti.

6. Kiinteät päätteet. Päätteet, joissa on vain kiinteitä vokaaleita (*i* tai *e* tai molemmat), esiintyvät vain yhdessä asussa, niihin kun eivät vaikuta vaihte-

levien päätteiden foneemista asua determinoivat vartalotyypit. Esim. *-ni* sanoissa *kyläni, taloni*; *-lle* sanossa *yölle, ikkunalle*; *-minen* sanoissa *metsästäminen, katuminen*.

7. Assimiloituva pääte. Pääte *-hLn* sisältää *L.n*, joka tarkoittaa edellisen tavun lähintä vokaalia: *työ-hLn, työhön, töi-hLn, töihin*.

Thomas A. Sebeok.

Indianan yliopisto,
Bloomington, Indiana, USA.

voidaan käsittää vartaloon kuuluvaksi (esim. *kivi^T-kkV, kivikko*; tai myös koko jaksoon: *T* [*kivikkV*]). Jälkimmäisellä tavalla kokonaiset jaksot voi kirjoittaa E[hY-vAA] T[hYVmentA], *hyvää huomenta*, jne.